

თამარ წულაია

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ქუთაისი, საქართველო

Tamar.tsulaia@atsu.edu.ge

<https://doi.org/10.52340/lac.2024.09.64>

XIX საუკუნის საქართველოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მდგომარეობის ასახვა ენის ფუნქციონირებაზე

საკვანძო სიტყვები: ენის ეკოლოგიური გარემო; ლინგვისტური იმპერიალიზმი; ლინგვისტური კოლონიალიზმი; ენის სოციალური სტატუსი; ენის სიცოცხლისუნარიანობა.

ჩვენი მიზანი ამ სტატიაში არ არის საქართველოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მდგომარეობის სიღრმისეული ანალიზი რუსული კოლონიალიზმის პირობებში, არც მისი მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების გარკვევა. ამაზე არაერთი გამოკვლევა არსებობს ქართულ თუ უცხო ენებზე. ბოლო წლებშიც, როდესაც ისტორიოგრაფია განთავისუფლდა საბჭოთა იდეოლოგიური წნეხისგან, ბევრი დაიწერა, არაერთი დღემდე უცნობი დოკუმენტი შემოვიდა სამეცნიერო მიმოქცევაში და ხელმისაწვდომი გახდა მეცნიერებისათვის. შესაბამისად, დაინტერესებულ პირებს უამრავი ინფორმაციის მოძიება შეუძლიათ აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით. ჩვენი მიზანია მხოლოდ იმის გარკვევა, რა კავშირშია ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ვითარება ენასთან და რა გავლენა მოახდინა ამ სფეროში განხორციელებულმა ცვლილებებმა ქართული ენის განვითარებაზე.

დაპყრობილ ქვეყანაში კოლონიური რეჟიმის მიერ შეცვლილი ენის ეკოლოგიური გარემო შეიძლება მოვიხსენიოთ ისეთი ტერმინებით, როგორცაა „ლინგვისტური იმპერიალიზმი“ და „ლინგვისტური კოლონიალიზმი.“ ტერმინი „ლინგვისტური იმპერიალიზმი“ პირველად გამოიყენა რობერტ ფილიპსონმა (Robert Phillipson) ამავე დასახელების ნაშრომში, რომელიც 1992 წელს გამოქვეყნდა. მასში მეცნიერი განიხილავს ინგლისური ენის გავრცელებასა და მის გავლენას სხვა ენებსა და კულტურებზე მთელს მსოფლიოში. ამტკიცებს, რომ ინგლისური ენის დომინირებას სხვადასხვა სფეროებში, როგორცაა განათლება, მედია და საერთაშორისო კომუნიკაცია, შეიძლება ჰქონდეს უარყოფითი შედეგები ლინგვისტურ მრავალფეროვნებაზე და ადგილობრივ ენებზე. ტერმინი „ლინგვისტური კოლონიალიზმი“ კი გვხვდება კორკორან ფარელის 1994 წლის სტატიაში, რომელიც ინგლისური და ირლანდიური ენების გადარჩენის საკითხს ეხება (Farrel, 1994). ლინგვისტური კოლონიალიზმი ლინგვისტური იმპერიალიზმის ერთ კონკრეტულ გამოვლინებას წარმოადგენს.

მიგე და ლეგლიზე აღნიშნავენ, რომ ყველა სახის კოლონიალიზმმა პირდაპირ თუ ირიბად გამოიწვია ლინგვისტური ცვლილებები, მაგრამ ბოლო ხუთი საუკუნის ევროპულ კოლონიალიზმს ყველაზე შორსმიმავალი შედეგები მოჰყვა (Migge and Légise, 2007).

დისკუსიები და კრიტიკა, რომლებიც დაკავშირებულია გარკვეული ენების გლობა-ლურ გაბატონებასა და პოტენციურ კულტურულ და ლინგვისტურ ზემოქმედებასთან, მრავალი წელი მიმდინარეობდა, თუმცა ფილიპსონის ნაშრომმა ეს საკითხები წინა პლანზე წამოწია და მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ლინგვისტური იმპერიალიზმის შესახებ აკადემიურ დისკურსში.

კოლონიურ ქვეყანაში არსებითად იცვლება საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ვითარება, რომელიც, თავის მხრივ, გავლენას ახდენს ადგილობრივი ენის ეკოლოგიურ გარემოზე და სახეს უცვლის მას. იქმნება სრულიად ახალი ენობრივი სივრცე, კერძოდ, ენობრივი იერარქია, რომლის ზედა საფეხურს კოლონიზატორის ენა იკავებს, ხოლო ქვედა საფეხურს - ადგილობრივი ენა მნიშვნელოვნად შემცირებული გამოყენების სფეროებით. დომინანტი ენის მზარდი სოციალური სტატუსის პირობებში თანმიმდევრულად მცირდება კოლონიური ენის სოციალური სტატუსი და, შესაბამისად, საფრთხე ექმნება მის სიცოცხლისუნარიანობას.

რას ნიშნავს ენის სოციალური სტატუსი და რა კავშირშია ის ენის სიცოცხლისუნარიანობასთან? ენის სოციალური სტატუსი სოციოლინგვისტიკის ერთ-ერთი საკვანძო ცნებაა. ის ნათელს ჰფენს იმ პოზიციას, რომელიც ენას კონკრეტულ თემსა თუ საზოგადოებაში უკავია. ენის სოციალური სტატუსი ეხება ღირებულებას, პრესტიჟსა და გავლენას, რომელსაც ის ფლობს მოცემულ სოციალურ კონტექსტში. ეს კონტექსტი მოიცავს საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროს: პოლიტიკურ და სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობებს, განათლებას, მედიას, რელიგიასა და კულტურას, ყოველდღიურ კომუნიკაციასა და სხვ. ენის სოციალური სტატუსი იზომება იმის მიხედვით, თუ დასახელებული სფეროებიდან რომლებში გამოიყენება ის და რა მასშტაბით.

ამერიკელი ენათმეცნიერი ჯომუა ფიშმანი ამ სფეროებს ენის ძალაუფლების მქონე და ძალაუფლების არმქონე სფეროებად ჰყოფს. პირველ კატეგორიას განეკუთვნება: პოლიტიკა, მთავრობა, დასაქმება, ვაჭრობა, ეკონომიკური ურთიერთობები, უმაღლესი განათლება, მასმედია, ხოლო მეორე კატეგორიას: ოჯახი, მეგობრული წრე, სამეზობლო, ეთნიკური ჯგუფი, დაწყებითი და ელემენტარული განათლება (Fishman, 1972).

ენის სოციალურ სტატუსზე გავლენას ახდენს შემდეგი ფაქტორები:

1. აქვს თუ არა მას ოფიციალური სტატუსი: აღიარებულია თუ არა ის ოფიციალურ ენად სამთავრობო დაწესებულებებში და იურიდიულ დოკუმენტებში;
2. არის თუ არა ის სწავლების ენა და ხელმისაწვდომია თუ არა ამ ენაზე საგანმანათ-ლებლო რესურსები;
3. აქვს თუ არა მას ეკონომიკური ძალა: ასოცირდება თუ არა ეკონომიკურ შესაძლებ-ლობებთან, როგორცაა ბიზნესი, ვაჭრობა და დასაქმება;
4. წარმოდგენილია თუ არა ის მასმედიაში, ჟურნალ-გაზეთებსა და სხვა საინფორ-მაციო საშუალებებში;
5. გამოიყენება თუ არა მწერლობაში, თეატრში, სხვა სახელოვნებო დარგებში, ანუ, როგორია მისი ლიტერატურული და კულტურული გამოხატულება;
6. აღიქმება თუ არა პრესტიჟულად საზოგადოების მიერ, თუ სტიგმატიზირებულია და ა. შ.

ენის სოციალური სტატუსის გაგება გადამწყვეტია ენის სიცოცხლისუნარიანობის დინამიკის გასაგებად. სოციალური კონტექსტი, ინსტიტუციური მხარდაჭერა და სხვა თანმხლები ფაქტორები მნიშვნელოვან როლს თამაშობს საზოგადოების შიგნით ენის სიძლიერისა და მდგრადობის ჩამოყალიბებაში.

ამ თეორიული ჩარჩოს გამოყენებით შესაძლებელია ნებისმიერი ენის სოციალური სტატუსის დადგენა სხვადასხვა დროსა და სივრცეში და, შესაბამისად, მისი სიცოცხლისუნარიანობის შეფასება.

გადავხედოთ, რომელ სფეროებში გამოიყენებოდა ქართული ენა XIX საუკუნის საქართველოში?

ადმინისტრაციულ ერთეულებში, ანუ სამთავრობო სტრუქტურებში, რომელიც, ერთ-ერთ ძალაუფლების მქონე სფეროდ მიიჩნევა, ყველგან რუსული ენა ბატონობდა. ის იყო საქმისწარმოების, იურიდიული დოკუმენტების, სამსახურებრივი წერილების ენა. დაბადების მოწმობებსაც რუსულად ადგენდნენ. შესაბამისად, საკვლევ პერიოდში რუსულს ოფიციალური სტატუსი ჰქონდა, რაც განაპირობებდა მის მაღალ საზოგადოებრივ პრესტიჟს. პოლიტიკურ პოზიციებზე სამსახური თავისთავად მომხიბვლელი იყო მოსახლეობისთვის და აქ გაბატონებული რუსულიც ნელ-ნელა მიმზიდველი და პოპულარული ხდებოდა საზოგადოების იმ ნაწილისთვის, რომელიც საკუთარ თავს მაღალი სოციალური წრის წარმომადგენლად მიიჩნევდა, ან სურდა ამ საზოგადოების ნაწილი ყოფილიყო.

„საქართველოს მოამბის“ პირველივე ნომერში ილია ჭავჭავაძე სტატიამი „შინაური ამბები“ წერს: „ამ ყოველ გვარმა ჩანგლებმა, რომელიც წარმოიდგინა თვითონ საზოგადოებამ და რომელზედაც ეკიდა ხარისხი და სიმდიდრე, მიიყვანა ხალხი იქამდინა, რომა ყველა იმასა ფიქრობდა: ავად იქნებოდა თუ კარგად, ესწავლა როგორმე რუსული წერა და კითხვა, საჩქაროდ შესულ იყო სამსახურში“ (ჭავჭავაძე, 1863: 143).

პოლიტიკური სექტორის გარდა, დასაქმების მიმზიდველ სფეროდ ამ პერიოდში იქცა სამხედრო სექტორი. XIX საუკუნეში მიმდინარე კავკასიის ომები ქართველ თავადაზნაურობას ბრწყინვალე სამხედრო კარიერას სთავაზობდა, რასაც ისინი, დიდი პატივითა და სიამოვნებით იღებდნენ. არმიაში კი, ცხადია, სალაპარაკო ენა მხოლოდ რუსული იყო.

განათლების სისტემა გუბერნიად ქცეულ საქართველოში იმპერიის საგანმანათლებლო პოლიტიკით იმართებოდა, რომლის უმთავრესი მიზანიც მოსახლეობის გარუსება იყო. ახლად გახსნილ სკოლებში სასწავლო პროცესი, ძირითადად, რუსულად წარიმართებოდა, დედაენის გაკვეთილებს ან მცირე საათები ჰქონდა დათმობილი, ან საერთოდ არ იყო შეტანილი პროგრამაში. სკოლის ადმინისტრაციასაც, უმეტესად, რუსი ეროვნების წარმომადგენლები შეადგენდნენ. საგანმანათლებლო რესურსები, სასწავლო ინსტრუქციები, დებულებები, პროგრამები და სახელმძღვანელოების აბსოლუტური უმრავლესობაც რუსულ ენაზე იყო. ილია ჭავჭავაძე წერდა: „რადგანაც არსებითი ნიშანი ეროვნებისა, მისი გული და სული ენაა, ამიტომაც ტლანქი ხელი უმეცარის მოხელეობისა ყველაზე უწინარეს ენას მისწვდა“ (ჭავჭავაძე, თხზულებანი, ტ. VI, 1927, გვ.107).

ასე რომ, ძალაუფლების კიდევ ერთ დიდ სფეროში - განათლების სისტემაში - რუსული ენა იყო გაბატონებული. შესაბამისად, რუსულ ენაზე საუბარი თანდათან მოდად და კარგ ტონად იქცა საზოგადოებაში. მისი შესწავლა წინსვლას, პროგრესს, კეთილდღეობას დაუკავშირდა. XIX საუკუნის დოკუმენტური წყაროები საინტერესო ცნობებს შეიცავენ ამ ფაქტთან დაკავშირებით. მაგალითად, გრიგოლ ორბელიანი თავის რძალს, ქეთევან ალექსიმესხიშვილს 1874 წლის 10 ივლისის წერილში სწერს: „რათ გიკვირს, რომ ტასომ არ იცოდეს ქართული? რა საჭიროა, ან ვინ იცის? რათ უნდა? ქართული წიგნები უსარგებლოა კითხვისათვის, და ბარათების ქართულად მიწერა, მეტად დასაძრახისია. - ერთი შენდა დარჩი, რომ მიჰზღვევ ქართულს ენას და ქართულს თა(ვ)საკრავსა. ამ დღეებში ქართლიდამ მოვიდნენ ორნი ქმრიანი ქალები, აქ ჩაიცვეს რუსულად და ისე დაბრუნდნენ შინ. - აი ამას გიქადაგებს შენ ყოველ დღე ტასო, რომ ნუხარ აგრე დარჩენილი, ქუწყანიდამ გამორჩეული! სხუა არა იყოსრა,

ტასოსთვისაც მეტად ძნელია შენთან ერთად სიარული ბორჯომის წყალთან, აბა რას იტყვიან?“ (გიგაშვილი, 2023: 43-44). ავტორი აქ ირონიით საუბრობს ადრესატის დისშვილ-ზე - ანასტაია (ტასო) ჩერქეზიშვილ-ხერხეულიძისაზე, რომელმაც, როგორც წერილიდან ირკვევა, ქართული არ იცოდა.

1877 წლის 12 აგვისტოს სალომე დადიან-მიურატისას გრიგოლი აღფრთოვანებული წერილით პასუხობს, გახარებული იმ ფაქტით, რომ ადრესატმა მას ქართულად დაწერილი ბარათი მისწერა: „ჩემო გულით საყუარელო დისწულო სალომე! შენი წერილი, ქართულად დაწერილი, წინ მიძევს, შევჰხარი და სიხარულით ვამბობ: ქუჭყანაზე მხოლოდ ერთია სალომე, რომლისა წერილსა აწ ვჰკითხულობ მეორმოცედ!... მეტად მანუგეშე შენის ქართულის ენითა... პარიჟელსა უნდა უყუარდეს ქართული ენა, უნდა იგი ჰსცდილობდეს მის შესწავებასა, და საქართველოშიკი ქართველნი ქალები უარს-ჰყოფდენ ქართულს ენასა, და შეურაცხებით, ტუჩებ-აშვერით, ამბობდენ „რა საჭიროა ამ დროს ქართული ენა!“ ეს სიტყუები ცხადად გამოაჩენენ აწინდელის საზოგადოების სამწუხაროს მდგომარეობასა, მის უმეცრებასა, გზის დაკარგუასა“ (გიგაშვილი, 2023: 210). ამის შემდეგ პოეტი ენას სამშობლოსთან და მშობლებთან აკავშირებს, რითაც ხაზს უსვამს მას, როგორც იდენტობის ერთ-ერთ ძლიერ მახასიათებელს. აღნიშნავს, რომ ენა არის მამა-პაპის ყოფა-ცხოვრების, მათი სარწმუნოების, ჩვეულების შემნახველი, „ესე იგი, თვთ ისტორია!“ იხსენებს საქართველო-ს გმირულ ისტორიას, სახელოვან წინაპრებს და შეჯამების სახით წერს: „განა ამისთანა ერის ენა და ისტორია არ არის ღირსი შესწავებისა ქართველთა ქალებთაგან?... მერწმუნე, ჩემო სალომე, ქართული ენა არ არის ისე დავრდომილი, როგორცა ჰგონიათ ეხლანდელთა ინსტიტუტკებსა“ (გიგაშვილი, 2023: 211).

საქართველოს ეკლესიის რუსეთის სინოდს დაქვემდებარებამ, შესაბამისად, კათოლიკოს-პატრიარქის თანამდებობის ეგზარქოსის თანამდებობით ჩანაცვლებამ ქართული ენა ეკლესიებიდანაც, ანუ, კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი სფეროდან განდევნა: კოლონიურ საქართველოში წირვა-ლოცვა რუსულ ენაზე აღევლინებოდა. ზაქარია ჭიჭინაძე ალექსანდრე ოქროპირიძისადმი 1883 წლის 27 მაისის წერილში ჩივის: „ჩვენი თფილისის ქართველობა ერთობ დანატრდა ქართულს ენაზე მღვდელთმთავრის წირვასა, დიდი საყვედური ისმის ხალხში“ (გიგაშვილი, გოცირიძე, 2021: 21). იმავე წლის 5 ივნისს გაგზავნილ წერილში კი სწერს: „ოხ, რატო ღმერთი არ მისცემს სამაგიეროს და ან ერი, რომ საქართველოს დედა ქალაქში ქართველი ეპისკოპოზიც არ იყოს“ (იქვე: 18).

ქართული ენის უფლებები შეიზღუდა სასამართლოშიც. სტატიაში „ქართული ენა სასამართლოებში“ ილია ჭავჭავაძე გაზეთ „დროების“ ფურცლებზე ეხმიანება ამ საკითხს. იგი ეხება სასამართლოების გაჭიანურების პრობლემას და მის ერთ-ერთ უმთავრეს მიზეზ-ზად ასახელებს იმ ენის გამოუყენებლობას, რომელიც მხოლოდ ადგილობრივი მცხოვრებლებისთვის იყო გასაგები. „ყოველი სიტყვა მოჩივარისა აქ ითარგმნება რუსულათ და ყოველ სიტყვას მოსამართლისას უთარგმნიან მოჩივარს მისს სამშობლო ენაზე“ (ჭავჭავაძე, 1880: 1). მთარგმნელებსაც უწუნებს რუსულის ცოდნას. მისი აზრით, მცირე ჯამაგირზე („2-3 თუმნად თვეში“) განათლებული კაცი არ იმსახურებს და ამიტომ ისეთები აჰყავთ ამ თანამდებობაზე, რომელთაც მხოლოდ ორიოდ რუსული სიტყვა ესმით (იქვე). ილია ჩივის იმის გამო, რომ მთარგმნელმა არამცთუ რუსული, ადგილობრივი ენაც არ იცის, ქართველი თათრების მაზრაში მიდის მთარგმნელად, სომეხი კახეთსა თუ იმერეთში და აქ ისეთი სასაცილო სცენები იმართება, ვოდევნილშიც ვერ ნახავთო. „ჩვენ გვჭირდება ისეთი კანონი, რომელმაც უნდა ვალათ დაადოს მომრიგებელ მოსამართლეებს, რომ ამათ საქმეები გაარ-ჩიონ ადგილობრივ

მცხოვრებლების ენაზე. იმედიცა გვაქვს, რომ ეს ადვილი ასასრუ-ლებელი სურვილია, რადგან დამაბრკოლებელ მიზეზებს არ ვხედავთ“ (იქვე: 1-2).

რუსული ენის ფუნქციების ზრდის პარალელურად ვიწროვდებოდა ქართული ენის გამოყენების სფეროები, რაც უარყოფითად აისახებოდა მის სოციალურ სტატუსზე. თუნდაც ის ფაქტი, რომ XIX საუკუნის ისტორიული დოკუმენტების უდიდესი ნაწილი რუსულად არის შედგენილი, მეტყველებს მისი გამოყენების მასშტაბებზე.

სოციოლინგვისტიკაში ცნობილი ფაქტია, რომ კოლონიალიზმის საწყის ეტაპზე დამპრობლის ენის სწავლებაზე ხელი მიუწვდება სოციალურად დაწინაურებულ ფენას. კალვეტი (Calvet, 1987) განიხილავს ორ საფეხურს ლინგვისტურ კოლონიზაციაში. პირველი არის „ვერტიკალური საფეხური“, რომელიც ეხება კოლონიზატორის ენის სოციალურ გავრცელებას. ის პირველად აღწევს კოლონიზებული ხალხის „ზედა კლასებში.“ ესენი არიან კოლონიურ ძალასთან დაახლოებული კლასები, ანუ ის ფენები, რომლებიც წარმოადგენენ საყრდენს კოლონიური რეჟიმისას. სხვაგვარად, ესენი არიან კოლაბორან-ტები. ამის შემდეგ ენა ვრცელდება „დაბალი კლასების“ წევრებს შორის. მეორე საფეხური არის „ჰორიზონტალური“ და ის მოიცავს ენის გეოგრაფიულ გავრცელებას. კოლონიური ენის გამოყენება თავის საზღვრებს იფართოებს დედაქალაქიდან პატარა ქალაქებში და იქიდან სოფლებში. კოლონიზატორები დიდ ძალისხმევას ხარჯავენ, ძირითადად, განათლების სისტემის მეშვეობით, ამ ასიმეტრიული სოციალური იდეოლოგიის ჩანერგვაზე თავიანთ კოლონიურ სუბიექტებში.

კალვეტის (Calvet, 1987) თეორიის მიხედვით, რუსული ლინგვისტური კოლონია-ლიზმი შეიძლება შევაფასოთ, როგორც „ვერტიკალური“ ბუნების, რადგან ის სოციალური გავრცელებით ხასიათდებოდა, კერძოდ: კოლონიზატორის ენა პირველად გავრცელდა კოლონიზებული ხალხის „ზედა კლასებში,“ თავადაზნაურობაში, რომელიც საქართვე-ლოში დაწინაურებულ ფენას წარმოადგენდა. რუსული ენის შესწავლა თავდაპირველად სწორედ მათთვის და მათი შვილებისთვის გახდა ხელმისაწვდომი. ამის მიზეზი ის იყო, რომ დასაქმების ორივე მომხიბვლელ სფეროში - სამთავრობო უწყებებსა და მეფის რუსეთის არმიაში, სადაც სამუშაო ენა რუსული იყო - ისინი განწესდნენ. გიმნაზიებისა და სკოლების კარიც, ძირითადად, მათი შვილებისთვის გაიხსნა. თავადაზნაურების მნიშვნელოვანი ნაწი-ლი აღმოჩნდა სწორედ რუსული ხელისუფლების ძირითადი დასაყრდენი საქართველოში კოლონიური პოლიტიკის გატარების საქმეში.

საინტერესოა, რომ ამ პერიოდის მოღვაწეები ოჯახის წევრებს პირად წერილებს ხშირად რუსულად წერდნენ, მაგალითად, ნიკოლოზ ბარათაშვილი, გრიგოლ ორბელიანი, თევდორე ჟორდანიას და სხვები, რაც მიგვანიშნებს იმაზე, რომ რუსული ენა საოჯახო ურთიერთობებშიც იყო შეჭრილი. ესენი იყვნენ ერთ-ერთი პირველი ბილინგვები საქართველოში. რუსულ ფრაზებსა და გამოთქმებს ხშირად ვხვდებით ქართულ წერილებშიც. ეს მათი ეპისტოლური მემკვიდრეობის ერთ-ერთი ენობრივი თავისებურებაა.

დავიმოწმებთ ნიმუშებს მათი ნაწერებიდან:

ნიკოლოზ ბარათაშვილის წერილებიდან: „ვინც შენ გეგულემა, არც ერთი ჩვენი ქართველი ქალი აქ არ არის და გაიხარე, რომ ბალში არ იქნებიან. Но и тутъ оне выигриваютъ; будь вместо Мирза-Сали графъ Чичероне, оне тотчасъ бы приехали на балъ. ბალის ამბავს შეგატყობინებ“; „მამა ეგნატიმ თავი დაგიკრა იმიერ სოფლითგან, ერთი თვეა, რაც გარდაიცვალა. საწყალი! Вотъ человекъ, который, по своему положению въ свете, более всехъ страдалъ. Минувшее проходило передъ нимъ и волновалось, какъ море-океанъ“; „სხვა რაღა

მოგწერო, მეც სამსახურში მივეშურები, и вообще здесь И грустно и скучно и некому руку подать вь минуту душевной невзгоды“ (გიგაშვილი, ნინიძე, 2011).

გრიგოლ ორბელიანის წერილებიდან ძმის, ზაქარიასადმი: „მგონია, რომ ჯოხაძეებმა დაიხსნან თვთვე თავი თვისი სამას თუმნათ на зло Андрониковим. Впрочем предоставляю все твоему благоразумию и для того я уже послал к тебе из Г. Вендена доверенность“ (გიგაშვილი, ნინიძე, 2012: 33).

„რომელსაც უნდა დაარქვა სახელი ლიპარიტ родоначальника нашей фамилии,* და უნდა მე გავზარდო, თუ ღმერთი მადირსებს თქვენს ხილვას. - Я уверен, что ты должен быть счастлив с своей женою; ибо драгоценные правила кротость, смиренность, доброта души, которые украшают женщин, без всякого сомнения внушены ей с младенчества воспитанием; и помни, что от тебя только зависит удержать её в сих правилах, без коих нет счастья и супружества и отвлечь от всех пустых женских желаний и заблуждений“ (გიგაშვილი, ნინიძე, 2012: 76).

თევდორე ჟორდანიას წერილებიდან: „Он же уверяет, что будто последняя часть Хроники Сумбата¹⁴ не внесена в летопись Марии (მარიამ-დედოფ. ქ-ცხოვრება) и что будто поэтому эта Хроника внесена в ქ[ართლის] ცხ[ოვრე]ბა Вахтангом VI“ (გიგაშვილი, გოცირიძე, 2021: 113).

ლინგვისტური კოლონიალიზმი საქართველოში, კალვეტის თეორიის თანახმად, მეორე ეტაპზე - „ჰორიზონტალურზე“, ფაქტობრივად, ვერ გადავიდა, რადგან ის კონცენტრირებული იყო დედაქალაქსა და სხვა ქალაქებში და არ მოიცვა სოფლის მოსახლეობა, ანუ მისი გეოგრაფიული გავრცელებულობის საზღვრები ვერ გაიზარდა.

სხვათა შორის, რუსულის არცოდნა ერთ-ერთი მიზეზი იყო რუსი ჩინოვნიკებისთვის, რომ ქართველები გაუნათლებლებად და ჩამორჩენილებად მიეჩნიათ.

ზნეობრივი და ღირებულებითი რყევები კიდევ ერთი არსებითი ნიშანია კოლონიალიზმისა. მოაზროვნე ინტელიგენციას მნიშვნელოვანი ბარიერების გადალახვა უწევდა ეროვნული ინტერესების დაცვის გზაზე საკუთარ ქვეყანაში. კოლაბორაციონიზმი, როგორც ჩანს, კოლონიური რეჟიმის პირმშოა, რადგან სწორედ მის პირობებში ექმნებათ ხელსაყრელი ნიადაგი ზნეობრივად არამყარ ადამიანებს, ქვეყნის ინტერესების დაზიანების ფასად მატერიალური და სოციალური სარგებელი მიიღონ ოკუპანტისგან. კოლონიური პერიოდის დოკუმენტური მასალა სავსეა ამის დამადასტურებელი ფაქტებით. კირიონ სამაგლიშვილს 1904 წლის 27 მარტს თევდორე ჟორდანია სწერს: „სად არის საზოგადოება? განა საქართველოში ეძებთ ჭეშმარიტ პატრიოტულ წრეთა?! მე მხოლოდ ვხედავ თავმოყვარეობით გაბერილ მებულვარე-მოარშიყე-მემთვრალე-მეჭორე გვამთა, რომელნიც ენითა მხოლოდ ადიდებენ სამშობლოს, ხოლო გული მათი შორს არს...“ (გიგაშვილი, გოცირიძე, 2021: 222).

1883 წლის 27 მაისს ზაქარია ჭიჭინაძე თავის გულისტკივილს უზიარებს ალექსანდრე ოქროპირიძეს: „ჩვენს მიყრუებულს ცხოვრებაში, როდესაც თითქმის ზნეობრივი პატიოსნება მიწასთან გასწორდა, როდესაც ღვთაებრივი სიყვარული მხოლოდ ერთ საგნათ გარდიქცა და იმას გამოაცალეს ჩვენი მამულის სიყვარული, აბა ამგვარ მოწადმართებითი მოქმედების შემდეგ, ჩვენ ჩვენს საეკლესიო ასპარეზზე ყოველს თქვენ გვარს კაცებს ღმერთს უნდა ვავედრებდეთ და ვსთხოვდეთ მათს სიცოცხლესა, დღეგრძელობასა და სიმტკიცეობასა, რათა მით იგი სასარგებლო საქმეებს მოიმოქმედებდეს ჩვენის საყვარელი სამშობლოსთვის“ (გიგაშვილი, გოცირიძე, 2021: 17).

ლინგვისტური კოლონიალიზმი კოლონიზატორის ენის გავრცელებას გულისხმობს, მისთვის უკუპროცესი - კოლონიზატორების მიერ ადგილობრივი ენის დაუფლება - არ არის დამახასიათებელი. თბილისის სასულიერო სემინარიის რექტორისადმი, სერაფიმისადმი, 1898 წლის ნოემბერში მიწერილ წერილში ილია ჭავჭავაძე სინანულს გამოთქვამს იმასთან დაკავშირებით, რომ საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ მთელმა საუკუნემ განვლო

და ამ ხნის მანძილზე ჯერ არ გამოჩენილა რუსი, რომელსაც სურვილი გაუჩნდებოდა ქართული ენის შესწავლისა, რათა ქართველის ზრახვებსა და სულიერ სწრაფვას უშუალოდ ჩასწვდომოდა. საქართველოში დამკვიდრებული უსამართლობისა და უბრალო ქართველი ხალხის დაჩაგვრის ერთ-ერთ სერიოზულ მიზეზად მას ეს ფაქტორი მიაჩნია: „ამიერკავკასიის რუსული მთავრობა იცნობს საქართველოს უწიგნური თარჯიმნების მეშვეობით და, რა გასაკვირველია ამის შემდეგ, რომ ყველაფერი აქ ბნელში, უგზო-უკვლოდ დაეხეტება, ყველა მხრით იჭვიანად იმზირება“ (ჭავჭავაძე, 2012: 339-340).

ბილინგვიზმი, როგორც ლინგვისტური მოვლენა, ენობრივი კონტაქტის შედეგია. გავრცელებულობის თვალსაზრისით, იგი სამი ეტაპისაგან შედგება: ინდივიდუალური, ჯგუფური და კოლექტიური, ანუ საზოგადოებრივი.

საკითხის შესწავლით დგინდება, რომ რუსულ-ქართული ბილინგვიზმი საკვლევ პერიოდში განვითარების მე-2 საფეხურს ვერ გასცდა და ვერ შეიძინა საზოგადოებრივი ხასიათი. ამას ხელი შეუშალა ორმა გარემოებამ: 1. განათლება არ იყო საყოველთაო და, შესაბამისად, ხელმისაწვდომი საზოგადოების ფართო წრეებისთვის, კონკრეტულად კი გლეხების შვილებისთვის, და 2. ქართველი მოღვაწეების, განსაკუთრებით კი სამოციანელების, საქმიანობამ მნიშვნელოვნად აამაღლა ქართული ენის პრესტიჟი საუკუნის II ნახევარში.

პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, სამხედრო, საგანმანათლებლო თუ რელიგიურ სფეროებში რუსული ენის ჰეგემონიის საპირისპიროდ მათ ამოქმედეს წინააღმდეგობის ფორმები მედიის, კულტურის, მწერლობის სფეროებისა და ენის სტანდარტიზაციის სახით. კერძოდ, დააარსეს არაერთი ქართულენოვანი ჟურნალ-გაზეთი, თეატრი, განავითარეს ქართული მწერლობა, მოახდინეს ენის სტანდარტიზაცია, სალიტერატურო ენა დაუახლოვეს სასაუბრო მეტყველებას. უდიდესი ძალისხმევა გაწიეს განათლების სისტემაში, მოახერხეს და გარკვეულწილად კონტროლი აიღეს სასწავლო პროცესზე სკოლებსა და გიმნაზიებში ქართული ენის ფუნქციონირების გაზრდისა და ეროვნული სულის შენარჩუნების კუთხით. მათი თავდაუზაგოვანი შრომის შედეგად კოლონიურმა რეჟიმმა ვერ შეძლო თავისი მიზნების განხორციელება ქართული ენისა და კულტურის ასიმილაციის მიმართულებით.

არაერთი დოკუმენტი მოწმობს, რომ XIX საუკუნის ბოლოსაც საქართველოს მოსახლეობამ რუსული ენა არ იცოდა. 1882 წლის გაზეთ „ივერიის“ სექტემბრის ნომერში ილია ჭავჭავაძე წერს: „ამ სასწავლებელში ნახევარზედ მეტი ქართველი მოსწავლეები არიან, რომელნიც შემდეგ აქ სწავლის გათავებისას უნდა დაიფანტონ სხვა-და-სხვა საქართველოს ადგილებში, სადაც ხალხს ქართულის ენის მეტი არა ენა არ ესმის“ (ჭავჭავაძე, 1882: #203: 1).

ამრიგად, კოლონიურმა რეჟიმმა მნიშვნელოვანი ზიანი მიაყენა ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებას, რომელმაც პირდაპირი ასახვა პოვა ქართული ენის ფუნქციონირებაზე. იგი ისეთი მნიშვნელოვანი სფეროებიდან განიდევნა, როგორცა სამთავრობო სტრუქტურები, დასაქმება, სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობები, განათლება თუ რელიგია. ჩამოყალიბდა ენობრივი იერარქია ლინგვისტური კოლონიალიზმისთვის დამახასიათებელი ყველა პარამეტრით. შემთხვევათა მნიშვნელოვან ნაწილში ასეთი მდგომარეობა ადგილობრივი ენებისთვის ფატალური შედეგით მთავრდება, მაგრამ ზოგჯერ პირიქითაც ხდება: შესაძლებელია დაპყრობილ ქვეყანაში შემუშავდეს წინააღმდეგობის ფორმები და ისინი გონივრულად იქნეს მიმართული ლინგვისტური კოლონიალიზმით შექმნილი სირთულეების დასაძლევად. ეს დამოკიდებულია ადგილობრივი საზოგადოების დამოკიდებულებაზეც მშობლიური ენის მიმართ, მის მზაობასა და ძალისხმევაზეც - იზრუნოს საკუთარი ენის გადარჩენისათვის. კოლონიური რეჟიმის სწორი შეფასებისა და სირთულეების ადეკვატურად გააზრების შემთხვევაში, ენის დამცრობილი სოციალური სტატუსი შეიძლება

ბიძგიც გახდეს მთელი რიგი ენობრივი ღონისძიებებისა, მათ შორის, სალიტერატურო ენის რეფორმისა. სწორედ ამ მეორე გზით წარმართეს მე-19 საუკუნის ქართველმა სამოციანელებმა თავიანთი საქმიანობა. მათ შეძლეს ენის ფუნქციონირების სიმძიმის ცენტრის არანაკლებ მნიშვნელოვან სფეროებში (მედია, კულტურა, მწერლობა, გარკვეულწილად განათლებაც) გადატანა, რამაც განსაზღვრა ქართული ენის განვითარების სტრატეგიული ხაზი მთელი შემდგომი პერიოდის განმავლობაში.

ლიტერატურა:

გიგაშვილი, ქეთევან, გოცირიძე, გიორგი. (რედ.). (2021). ქართველ მეცნიერ-ისტორიკოსთა ეპისტოლური მემკვიდრეობა, ტომი II, ზაქარია ჭიჭინაძე, თევდორე ჟორდანი, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.

გიგაშვილი, ქეთევან, ნინიძე, მარიამ. (რედ.). 2012. XIX-XX საუკუნეების ქართველ მწერალთა ეპისტოლური მემკვიდრეობა, ტომი II, გრიგოლ ორბელიანი, ნაწილი I, გამომცემლობა „სარი“, თბილისი.

გიგაშვილი, ქეთევან, ნინიძე, მარიამ. (რედ.). 2011. XIX-XX საუკუნეების ქართველ მწერალთა ეპისტოლური მემკვიდრეობა, ტომი I, ალექსანდრე ჭავჭავაძე, სოლომონ დოდაშვილი, ნიკოლოზ ბარათაშვილი, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.

ჭავჭავაძე, ილია. (1880). „ქართული ენა სასამართლოებში“: „დროება“, #135, 27 ივნისი.

ჭავჭავაძე, ილია. (2012). თხზულებანი. ტომი XVII. დეპისტოლური მემკვიდრეობა. „ილიას ფონდი“, თბილისი.

ჭავჭავაძე, ილია. 1927. თხზულებანი, ტ. VI, თბილისი.

ჭავჭავაძე, ილია. (1863). „შინაური ამბები“: „საქართველოს მოამბე“, #1.

Calvet, Louis-Jean. (1987). *La guerre des Langues*. Paris: Payot.

Farrel, Corcoran. (1994). Linguistic colonialism and the survival of subaltern languages: english and irish. [Javnost \(Ljubljana\)](http://www.dlib.si), letnik 1, številka 3, pp. 55-65. URN:NBN:SI:DOC-DLYAAD20 from <http://www.dlib.si>

Fishman, J. A. (1972). *The Sociology of Language: An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society*. Rowley USA: Newbury House Publishers.

Migge, Bettina, and Léglise, Isabelle. (2007). *Handbook of Language and Communication: Diversity and Change*, De Gruyter Mouton.

Tamar Tsulaia

Akaki Tsereteli State University

Kutaisi, Georgia

Tamar.tsulaia@atsu.edu.ge

<https://doi.org/10.52340/lac.2024.09.64>

The Impact of the Social and Political Situation of the 19th Century Georgia on Language Functioning

Abstract

The presented paper analyzes the nature and extent of the influence of the socio-political situation of the country on the functioning of the Georgian language under the condition of Russian colonialism. It explains how the colonial regime changes the ecological environment of the language, which can be referred to by terms such as "linguistic imperialism" and "linguistic colonialism;" how a

completely new linguistic space is formed in the country, namely, a linguistic hierarchy, the upper level of which is occupied by the language of the colonizer, and the lower level is the local language with significantly reduced areas of use; how consistently the social status of the colonial language is decreasing in the conditions of the increasing social status of the dominant language, and therefore its viability is threatened.

Using Joshua Fishman's theoretical framework determining the viability of the language, the paper outlines the areas of functioning the Georgian language in the analyzed period, and according to Louis Calvet's theory, Russian linguistic colonialism is evaluated as "vertical" of nature, because it was characterized by social diffusion. In fact, it could not move to the second stage - "horizontal", because it was concentrated in the capital and other cities and did not include the rural population, that is, the limits of its geographical spread could not be increased.

Keywords: ecological environment of language, linguistic imperialism, linguistic colonialism, social status of the language, vitality of the language.